М. ӘЗИЗБӘЙОВ АДЫНА
АЗӘРБАЙЧАН ДӨВЛӘТ
ДРАМ ТЕАТРЫНДА

„Атаевләр аиләсиндә“

Иляс Эфендиевин ени п'еси—«Атаевләр аиләсиндә» мүасир һәятымызын мүһүм саһәләриндән биринә—совет аиләси проблеминә һәср олунмушдур. Әсәрин ән чох Хосров Атаев вә онун арвады Дилшад әтрафында фырланан әсас драматик конфликти, тәбии олараг, аилә чәрчивәсиндән чыхыб дәрин ичтимаи маһиййәт кәсб едир. Мүәллифин әсл мәһарәти дә орасындадыр ки, о, гәһрәманларыны өз ирадәсинин тәләбинә табе бир аләтә чевирмәдән, һадисәләрин инкишафында чанлы һәятын дахили мәнтигинә әсасланмыш, тәсвир етдийи бүтүн инсанларын фәрди хүсусиййәтләрилә янашы, онларын ичтимаи мәзмунуну да ача билмишдир.

Бүтүн п'ес бою сағлам мәфкурәли совет адамлары илә онларын гылыгын фәзилиййәтинә ишкал төрәдән хәбисләр вә ләдуалар арасында, ена да тәбии олараг, кәскин бир конфликт баш верир. Лакин әввәлчәдән демәлийик ки, бу конфликт, бә'зи мүәллифләрдә олдуғу кими, әсәрин заһири эффектини артырмаг хатиринә дейил, совет һәятынын бүтүн дүрүстлүйү илә әкс етдириб көстәрмәк үчүн верилмишдир.

Конфликтсиз драматургия нәзәриййәсинә зәрбә ендирилмәдән бәри яранмыш драм әсәрләри ичәрисиндә «Атаевләр аиләсиндә» п'еси хүсуси вә көркәмли бир ер тутур. Чүнки бу әсәрин мәркәзиндә совет варлығынын истигамәтверичи гүввәси—әсл совет адамлары дурурлар. Мүәллиф мәһз бу адамларын мә'нәви аләмини шаирәнә бир һисслә тәсвир етмәйи бачармышдыр. Элә бу сәбәбә көрә дә Илдырым Атаевин [illegible], онун өз доғма гардашы Хосров Атаеви дүшдүйү фәлакәтли учурумдан хилас етмәйә чалышмасы вә һәмин мәгсәдлә дә онун аилә мәсәләсинә фәал сурәтдә мүдахилә етмәси гәлбимиздә бөйүк бир разылыг һисси ояндыр.

Илдырым Атаевин мә'нәви чәһәтдән саф вә зәнкин бир адам кими көстәрилмәси дә, Иляс Эфендиевин, бир драматург олараг, чидди бәдии наилиййәти сайылмалыдыр. Илдырым Атаев, бәлкә сон илләрдә драматургия саһәсиндә яранмыш ән чанлы мүсбәт гәһрәманлардан биридир. Ону тамашачыя севдирән дә, мәһз белә бир инсан кими чох инандырычы көстәрилмәсидир. Кәнч вә зәнкин мә'нәвиййатлы Меһричанда она гаршы дәрин бир мәһәббәт һиссинин оянмасы да тәсадүфи дейилдир. Һалбуки, Илдырым Атаев яшча Меһричандан хейли бөйүкдүр вә артыг онун сачлары ағармаға башламышдыр. Илдырымла Меһричанын мә'нәви чәһәтдән яхынлашмасы просесини мүәллиф чох инчә бир тактла верир вә бу һадисә п'есин ән көзәл сүжет хәтләриндән биринә чеврилир.

Диггәт едиләрсә, Меһричанла Илдырымын, Рейһанла Чаһанкирин ваһид бир чәбһәдә бирләшмәси ялныз севки хәтти кими верилмәмишдир. Бу мүхтәлиф тәбиәтли вә мүхтәлиф характерли инсанлары бирләшдирән әсас сәбәб, онлардакы мәфкурә бирлийидир. Онлар совет чәмиййәтинин дүшмәнләринә гаршы мүбаризәдә бир-бирләринә истинад едирләр вә ән ахырда да галиб кәлирләр. Драматург һадисәләрә вә инсанлара мүнасибәтиндә һәмишә реализм принсипини әсас тутур, шаблондан вә сүн'иликдән гачмаға мүвәффәг олур, бир-биринә зидд гүввәләрин тәнасүбүнү дүрүст әкс етдирир.

Чох гәрибәдир ки, «Атаевләр аиләсиндә» тамашасына ресензия язмыш Ч. Мәммәдов йолдаш («Вышка» гәзети, 20 октябр) п'есин мәркәзиндә дуран Илдырым Атаеви гуру вә схематик рәсм олунмуш сурәтләр сырасына дахил едир вә бүтүн әсәрдә чанлы-ганлы верилмиш мүсбәт бир гәһрәман көрмүр. Белә мә'лум олур ки, ресензия мүәллифинин мүсбәт гәһрәман һаггындакы тәсәввүрү чох тәәччүблүдүр. О, һәтта бүтүн әсәрә даир дә яхшы бир сөз дейә билмир. Әлбәттә, биз бу һаггы ондан ала билмәрик. Анчаг орасы да айдындыр ки, Ч. Мәммәдов һәм мүсбәт гәһрәман, һәм дә драматик конфликт мәсәләсиндә о гәдәр дә доғру тәсәввүрә малик дейилдир. Белә олмасайды, о, һеч вахт «Атаевләр аиләсиндә» конфликтин зәиф инкишаф етдийини иддиа етмәзди.

Иляс Эфендиев ена дә өз драмычылыг хүсусиййәтләринә садиг галараг, тәбии инсан психоложисини тәбии вә садә бояларла көстәрдийи үчүн, «Атаевләр аиләсиндә» п'еси дә бизим реалист драматургиямызын сечилмиш наилиййәтләриндән бири сайыла биләр.

М. Әзизбәйов адына Азәрбайчан Дөвләт Драм Театрынын коллективи п'есин сәһнәдә лайигинчә чанланмасы үчүн чох сәмәрәли чалышмыш вә мүәллифин идеяларыны йүксәк бәдии зөвглә тамашачылара чатдырмышдыр. Гурулушчу режиссор Тофиг Казымов совет варлығынын поэзиясыны бөйүк бир мәһәббәт вә үрәк дөйүнтүсү илә ифадә етмишдир.

Гурулушда илк нөвбәдә диггәти чәлб едән мүһүм хүсусиййәт, актйор ифасындакы тәбиилик вә реализмдир. Мә'лумдур ки, театрын бә'зи сон тамашаларында нә бу тәбиилик, нә дә бу реализм вардыр. Кәнч вә истеʼдадлы режиссор Т. Казымов да, драматург И. Эфендиев кими, тапдалмыш сәһнә прийомларындан гачмышдыр. Бәлкә элә буна көрә дә дүнәнә гәдәр тәбии данышмаг вәрдишини унутмуш бә'зи актйорлар, бу әсәрдә танынмаз дәрәчәдә реал вә инандырычыдырлар. Бу, ейни заманда, бүтүн театрын наилиййәти сайыла биләр. Актйор ансамблынын чидди ваһдәти, театрымызын бөйүк ән'әнәләриндән доған вә бу ән'әнәләри инкишаф етдирән мүсбәт бир мейлин ифадәсидир.

Ән бөйүк актйор мүвәффәгиййәти, шүбһәсиз, Илдырым Атаевин ролуну ифа едән Әли Зейналовун вә Дилшад ханымын ролуну ойнаян Барат Шәкинскаянын пайына дүшмүшдүр. Илдырым—Зейналов башга п'есләрдә көрдүйүмүз вәзифә саһибләриндән чох фәргләнир. О, заһири һәрәкәтләрдән гачдығы вә өз мә'нәви аләмини там айдынлығы илә бүрузә вердийи үчүн бизим даһа дәрин рәғбәтимизи газаныр. Һисс едирсән ки, Илдырым Атаев көрүндүйүндән чох-чох мәзмунлу адамдыр. Онун, хүсусән, чиркин худпәсәндлик һиссләриндән узаг олмасы, Меһричанын мәһәббәтиндән дәрһал довғаланмамасы, әксинә, онун саф дуйғуларына тәнгидлә янашмасы Илдырымы бизим нәзәримиздә даһа да учалдыр. Мүәллифин бәдии материалы актйору ганадландырдығы кими, актйорун көзәл ифасы да мүәллиф идеясына гүввәт верир.

Дилшад ролуну Б. Шәкинскаянын нә гәдәр мәһарәтлә ойнадығы илк эпизодлардан көрүнмәйә башлайыр. Онун, хүсусән, зәһмли һәрәкәт етдийи, кими исә һәдәләдийи, кимә исә үрәк-дирәк вердийи сәһнәләрдә Дилшад—Барат һәгиги характер дәрәчәсинә галхыр. Инанырсан ки, бу чүр гадынлар, һәтта ағыллы вә бачарыглы әрләрини дә доғру йолдан сапдыраараг тора сала биләрләр. Доғрудан да Хосров Атаевин фачиәси, әсас е'тибарилә, Дилшадын һийләкәрлийиндән вә тамаһкарлығындан ирәли кәлмишдир. Хәбис адамлара бир нөв башчылыг едән бу мешшан гадын, әсәрдә ифша олунан Ағасәлимдән дә, Худушдан да, Шаһсуваровдан да тәһлүкәли адамдыр. Чүнки Дилшад өз чиркин әмәлләрини кизләтмәк үчүн мәһәббәт вә намус кими мүгәддәс мәфһумлары горхулу бир маская чевирмишдир. О, әринә садиг олдуғуну сөйләркән чох сәмими көрүнүр. Дейәсән Хосров Атаеви алдадан да элә будур. Дилшад—Барат Шәкинская һәр заман садиг вә ардычылдыр, буна көрә дә о, чох чәтин ифша олунур. Актрисанын ифасындакы ән яхшы хүсусиййәт ондан ибарәтдир ки, о, Дилшады, өз һәрәкәтләрини доғру вә гүсурсуз һесаб едән бир адам кими ойнайыр. Шәкинскаянын яратдығы образ чанлы вә колоритлидир. Тамашачы дәрһал «һәятда беләләри вар» дейир вә онун реаллығына зәррә гәдәр дә шүбһә етмир.

П'есдә әсас конфликтлә чох гави сурәтдә бағлы олан хәтләрдән бири дә Ләтифәнин (Ляля) шәхси фачиәсидир. О, Дилшад ханымын тәшвиги илә Садыгов кими күт бир адама әрә кетмишдир. Садыгов, ейни заманда, әсәрдәки чаниләрдән биридир. О, дөвләт малыны оғурлаяраг, өзүндән гат-гат чаван олан арвадыны гиймәтли даш-гашларла бәзәйир. Ләтифә гәфләт юхусундан айылыр, лакин нечә дейәрләр, яғышдан чыхыб-яғмура дүшүр. Садыговун ийрәнч симасыны бир даһа көрмәмәк үчүн ондан нифрәтлә үз дөндәрир, лакин онун севкилиси Шаһсуваровун даһа ийрәнч бир адам олдуғу айдынлашыр. Ләтифә дүшдүйү ийрәнч мүһитдән айрылмаға чалышса да, бу адамлардан там мә'насилә фәргләнә билмәз. Чүнки о, Дилшад ханымын тәрбиййәсилә бөйүмүшдүр, онун мүсбәт бир инсана чеврилмәси үчүн даһа гәти адымлар атмаға еһтиячы вардыр. Тамашада Ләтифәнин образыны Һөкүмә Гурбанова сон дәрәчә реал бояларла рәсм едә билмишдир. Ләтифә—Һөкүмә ибрәтамиз бир һәят йолу кечир. Биз она һәм нифрәт едирик, һәм дә ачыйырыг, лакин онун ислаһ олуна биләчәйинә дә үмидсиз бахырыг. Ләтифә

Шәкилдә (солдан): «Атаевләр аиләсиндә» п'есинин мүәллифи **Иляс Әфәндиев**, тамашанын режиссору **Тофиг Казымов** вә рәссам **Садыг Шәрифзадә** йолдашлар.

сәһнәмиздә өз тәзәлийи вә тәравәти илә нәзәри чәлб эдән мараглы бир сурәтдир.

Мүсбәт гадын сурәтләринин, хүсусән Меһричанла Рейһан ролларынын йүксәк бәдии сәвиййәдә ойнанылмасы тамашанын көзәл чәһәтләриндән биридир. Меһричанын әсәрдәки конфликтлә аз әлагәдар олдугуну иддиа эдәнләр тамамилә һагсыздырлар. Чүнки Илдырым Атаевин сурәтини Меһричансыз тәсәввүр этмәк чәтиндир. Илдырымла Меһричанын лирик сәһнәләриндә һәр ики ифачынын—һәм Әли Зейналовун, һәм дә Лейла Бәдирбәйлинин хәсис, лакин ифадәли оюнлары тамашанын үмуми аһәнкинә чох яхшы тә'сир бурахыр. Эйни фикри Софя Бәсирзадәнин яратдыгы Рейһан образы һаггында да демәк мүмкүндүр. Һисс олунур ки, бу гыз шәхсән атасынын гайгысыны чәкмәклә галмыр, нә исә даһа бөйүк идеалла яшайыр, о да өз яхын досту Меһричан кими һәгиги бир мәһәббәтлә севир, ичтимаи мәсәләләри дүшүнәндә дә, өз севкилисиндән сөһбәт дүшәндә дә эйни дәрәчәдә тәмкинли вә нәчибдир.

Мүәллифин бәдии ифадә васитәләриндәки рәнкарәнклик кәнч гызларын ролуну ифа эдән актрисаларын сәнәткарлыгыны ени бояларла зәнкинләшдирир. П'есин подтекстини ачмагда һәр ики актрисанын көстәрдийи мәһарәт бизи севиндирир.

Лакин тәәссүф ки, Рейһанын даһа мүкәммәл бир сурәт кими мейдана чыхмасына Чаһанкир сурәтинин натамамлыгы хейли мане олур. Бу гүсурун әсас күнаһы, шүбһәсиз, мүәллифин бойнуна дүшүр. Чаһанкир ролуну ифа эдән кәнч актйор Әфрасияб Мәммәдов да бу сурәтә һеч бир шей әлавә эдә билмир. Бүтүн тамашанын да ән зәиф ери—Чаһанкирин эвиндәки истинтаг сәһнәсидир.

«Атаевләр аиләсиндә» әсәринин мөһкәм сатирик бир хәтти вардыр. Мүәллифин гәзәблә ифша этдийи сурәтләр, бүтүн п'есин ичтимаи вәзнини хейли артырыр. Истәр М. Мәрдановун яратдыгы Садыгов образы, истәрсә дә М. Дадашовун ойнадыгы Шаһсуваров сурәти, совет адамларынын нечә ярамаз вә хәбис типләрлә мүбаризә этдикләрини айдын көстәрир.

Хосров Атаев ролунда Әждәр Султанов габагкы ролларындан хейли фәргләнир. Бурада о, даһа тәбии вә реалдыр. О, хүсусән өз догма гардашынын өнүндә күнаһыны бойнуна алдыгы заман Хосровун нечә руһи изтираблар чәкдийини чох айдын вә тә'сирли ифадә эдир.

«Атаевләр аиләсиндә» тамашасынын эпизодик ролларыда тәгдирәлайиг бир шәкилдә ифа олунур. Мәһлугә Садыгованын яратдыгы Забитә буна ән парлаг бир мисалдыр.

Рәссам С. Шәрифзадәнин бәдии тәртибатындакы зәриф вә шаиранә боялар тамашанын үмуми, лирик әһвал-руһиййәси илә чидди бир вәһдәт тәшкил эдир. Шәрифзадә бу тәртибаты илә бачарыглы бир театр рәссамы олдугуну сүбут эдир. Лакин тамашая мусиги язмыш олан композитор Ниязи һаггында бу сөзләри демәк олмаз. Көрүнүр о, чох тәләсмиш вә нәтичәдә тамашанын үмуми руһуна уйгун олмаян айры-айры тә'сирсиз вә сөнүк мусиги парчалары мейдана чыхмышдыр.

«Атаевләр аиләсиндә» тамашасы театрын ени бир наилиййәтидир.

Һ. МЕҺДИ.